

Лексика

Робота студентки 11П
Герасимової Марії

ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ

Лексикологія - розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови (лексику).

Термін "лексика" охоплює всю сукупність слів і їх значень, що функціонують у мові

Лексикологія вивчає словниковий склад мови у різних аспектах:

- групування слів за їх значеннями (однозначність і багатозначність, пряме і переносне, конкретне і абстрактне, омоніми, пароніми)
- стилістична диференціація лексики сучасної української літературної мови (загальноновживана, специфічно побутова, науково-термінологічна, офіційно-ділова, виробничо-професійна, емоційна тощо)
- склад лексики з погляду походження (запозичена і власне українська)
- за часом утворення (застарілі слова і нові).

Лексикологія тісно пов'язана з багатьма іншими розділами мовознавчої науки:

етимологією (вивчає походження слова, його первинне значення)

- семасіологією (вивчає лексичне значення слова)

морфологією (вивчає частини мови), фразеологією (досліджує стійкі сполучення слів)

- лексикографією (вивчає різні типи словників)

Лексика української мови

Широко-вживана лексика

Пасивна лексика:

архаїзми;
історизми;
неологізми

Вузьковживана лексика:

-професіоналізми;
-терміни;
-мовні штампи;
-лексика певних мовних груп

СЛОВО ЯК МОВНА ОДИНИЦЯ

Слово - це найменша самостійна одиниця мови, "що складається зі звука чи комплексу звуків і називає певні предмети, процеси, явища об'єктивної дійсності або лише вказує на них"

Визначальною для слів є номінативна функція (функція називання). Слова можуть називати конкретні предмети (книжка, зошит, ручка, стіл); природні явища (дощ, вітер, сніг); ознаки предметів (чорний, великий, стрункий); кількості (сім, десять, чотириста); дії, процеси, стани (конспектувати, думати, хворіти); ознаки дії (прекрасно, швидко, по-демократичному).

Важливою особливістю слова є те, що воно називає не кожен окремий предмет, явище, дію, а є узагальненою назвою групи чи класу однотипних (однорідних) предметів.

Лексико-семантичні категорії

Полісемія

Полісемія (від гр. polysemos "багатозначний") - наявність різних лексичних значень у одного й того ж слова відповідно до різних контекстів.

Є три типи перенесення: за подібністю, за функцією і за суміжністю.

Деякі слова мають більше двадцяти значень. Так, слово брати вживається в 22, а йти - у 30 значеннях. Англійське to take тільки в безприйменниковому вживанні має 51 значення: "брати", "захоплювати", "привласнювати", "користуватися", "діставати, добувати", "приймати", "сприймати, реагувати", "розуміти", "охоплювати", "захоплювати, подобатися", "записувати", "містити", "діяти", "твердити", "наймати, орендувати", "займати (місце)" та ін. Подібну багатозначність має семантично близьке до to take німецьке слово nehmen.

Омонімія

Омоніми (від гр. *homos* "однаковий" і *onoma* "ім'я") - слова, які звучать однаково, але мають різні значення.

Крім власне омонімів існують суміжні з омонімією явища, до яких відносять омоформи, омофони й омографи.

Омоформи (від гр. *homos* "однаковий" і лат. *forma* "форма") - слова, в яких збігаються тільки окремі форми.

Омофони (від гр. *homos* "однаковий" і *phone* "звук") - слова, які вимовляються однаково, але різняться написанням.

Наприклад: клинок [клиснок] і кленок [кли'нок], роман і Роман, рос. пруд [прут] і прут [прут], Луг [лук] і лук [лук].

Синонімія

Синоніми few гр. *synōnymos* "однойменний") - слова, які мають значення, що повністю або частково збігаються.

Наприклад: веселка, райдуга; фонтан, водограй;

Сукупність усіх синонімів певного змісту називають синонімічним рядом. Домінанта найповніше втілює семантику ряду: лікар - доктор, ескулап;

Синоніми - це багатство мови. Чим краще людина володіє синонімічними засобами мови, тим краще вона говорить і пише. Синоніми допомагають точніше висловити думку, передати її різні відтінки, показати ставлення мовця до предмета мовлення, викликати певну реакцію слухача. Українська мова вирізняється серед інших надзвичайним синонімічним багатством.

Антонімія

Антоніми (від гр. ant і "проти" й òпута "ім'я") - різні за звучанням слова, які мають протилежні, але співвідносні значення.

Наприклад: день - ніч, жар - холод, радість - горе, важкий – легкий.

Розрізняють чотири групи антонімів:

Контрарні

комплементарні

векторні

контрадикторні

Лексико-семантична система мови

Лексико-семантична система є найрухомішою серед усіх мовних рівнів. Однак, змінюючись, вона має здатність до саморегулювання, тобто такої перебудови, яка б не порушувала системності, що необхідно для постійної комунікативної придатності.

Як будь-яка система, лексико-семантична система базується на відношеннях. Як і в фонології, тут відношення бувають парадигматичними й синтагматичними.

Парадигматичні відношення - це відношення між словами на основі спільності або протилежності їх значень.

Синтагматичні відношення - лінійні зв'язки слова, його сполучуваність, контекст. Кожне слово поєднується тільки з певними словами. Так, наприклад, слово «розтринькувати» поєднуються тільки з одним словом - відповідно час і гроші.

СЛОВНИКОВИЙ СКЛАД МОВИ

Лексико-семантична система мови має польовий характер, тобто її структура організована за принципом поля, в якому є центр із його ядром і периферія. Польова структура лексико-семантичної системи передбачає неоднорідний і нерівноцінний її склад. За соціальною важливістю лексику поділяють на **активну** й **пасивну**.

Активна лексика - частовживані (вони ж і загальноновживані) слова. Цю лексику використовують усі носії мови незалежно від професії, освіти, місця проживання тощо: в, і, на, я, бути, що, він, ви, ти, ми.

До активної лексики належать такі тематичні групи: назви спорідненості, назви частин організму людини і тварин, назви свійських і широковідомих диких птахів, назви риб, рослин, явищ природи, часових понять, жител та їх частин, предметів і процесів харчування, одягу, взуття, почуттів, кольору, смаку, розміру, чисел, усі займенники й широкоживані службові слова.

Пасивна лексика - це рідковживані (вузьковживані, нечастотні) слова, якими переважно є застарілі слова (зигзиця, перст, челядь, пастир), слова, які тільки-но з'явилися в мові (брифінг, кіднепінг, пейджер), а також професіоналізми, екзотизми, жаргонізми й арготизми.

Професіоналізми - слова, що їх уживають люди, об'єднані певною виробничою діяльністю, тобто слова, притаманні мовленню представників певної професії: забій, врубмашина, на-гора (шахтарі); мартен, проба, болванка, затискач (сталевари); оранка, косовиця, скирдування, силосування (сільські трудівники); курсив, петит, набір.

Діалектизми - слова, які вживають на певній території: вуйко "дядько по матері", стрий "дядько по батькові", нанашко "хрещений батько", шваґер "шурин", бараболя, крумплі «картопля»

Екзотизми (від гр. *exotikos* "чужий, іноземний") - слова, які позначають властиві іншим народам або країнам поняття: гуайява "плодове дерево з тропічної Америки", чинара "дерево, яке має символічне значення.

Жаргонізми (від фр. *jargon*), або сленгові слова, - слова, властиві розмовній мові людей, пов'язаних певною спільністю інтересів. Наприклад, у студентському мовленні можна почути такі жаргонізми, як хвіст "заборгованість", плавати "слабо знати матеріал", засипатись "не скласти іспит", стипуха "стипендія"

За стилістичною класифікацією вся лексика поділяється на стилістично нейтральну і стилістично забарвлену.

Стилістично нейтральна лексика - слова, які вживаються в усіх стилях мови (розмовно-побутовому, художньої літератури, публіцистичному, науковому, офіційно-діловому). Вони не мають стилістичного забарвлення і є загальноповживаними: батько, мати, довгий, новий, жити, робити, давати, дарувати, думати, такий, цей, п'ять, сто, потрібно та ін. Таку лексику називають ще міжстильовою.

Стилістично забарвлена лексика - лексика, яка вживається в певних стилях. Її поділяють на лексику високу (книжну, піднесену) і лексику знижену.

Стилістичну класифікацію лексики можна представити такою таблицею

Історичні зміни словникового складу мови

Є чотири типи змін у лексико-семантичній системі:

- 1) зникнення слів;
- 2) зникнення значень слів;
- 3) поява нових слів;
- 4) поява нових значень.

Ці лексико-семантичні зміни відображені в таких поняттях, як архаїзми, історизми, неологізми і запозичення.

Архаїзми

Власне архаїзми - слова, які називають предмети та явища, що існують і тепер, але витіснені з активного вжитку іншими синонімічними словами.

Наприклад: чадо "дитина", лицедій "артист", зегзиця "зозуля", десниця "рука", самокат "велосипед", аероплан "літак", перст "палець", дзигар "годинник", атрамент "чорнило", марець "березень", паздерник "жовтень"

Власне архаїзми поділяють на **лексичні та семантичні**.

Серед лексичних архаїзмів виділяють: 1) власне лексичні архаїзми (див. усі вищенаведені приклади); 2) лексико-словотвірні (рос пастырь при сучасному пастух, рыбарь при сучасному рыбаку); 3) лексико-фонетичні (пііт "поет", рос ирой "герой").

Семантичні архаїзми - застарілі значення наявних в активному словнику слів.

Історизми

Історизми - слова, які вийшли з ужитку в зв'язку зі зникненням позначуваних ними понять.

Наприклад: віт "сільський староста", осавула "прикажчик у панському будинку", волосний "посадова особа, яка працювала у волосній управі", десяцький "поліцейський служитель на селі"

Історизми не мають синонімів у сучасній мові, однак вони можуть повертатися в мову, якщо відновлюються відповідні чи подібні реалії. Так, зокрема, в останні роки отримали друге життя колишні історизми гривня, віче, пластун; рос. дума, губернія, губернатор тощо. Водночас нерідко до історизмів переходять слова, які виникли зовсім недавно, як, наприклад, лікнеп, раднаргосп, перебудова

Неологізми

Неологізми (від гр. neos "новий" і logos "слово") - нові слова, що виникли з пам'яті людей, які їх використовують.

Наприклад: беркутівець "член спецпідрозділу "Беркут", унсовець "член організації УНСО", посадовець «посадова особа»

Розрізняють неологізми лексичні й семантичні.

Лексичні неологізми - абсолютно нові слова як за значенням, так і за звучанням. Усі вищенаведені неологізми є лексичними.

Семантичні неологізми - нові значення в уже наявних словах. Так, скажімо, слово берегиня мало значення "русалка", тепер воно стало вживатися у значенні "жінка»

Деякі авторські неологізми увійшли до літературної мови. Так, зокрема, створені М. Старицьким лексеми байдужість, мрія, майбутнє, незагойний, нестяма, І. Франком чинник, І. Верхратським звіт міцно прижилися в нашій мові, навіть увійшли до активного словника

Запозичення

Розрізняють матеріальні запозичення і калькування.

Матеріальне (лексичне) запозичення - запозичення, за якого з іноземної в рідну мову входить лексична одиниця повністю (значення й експонент).

Наприклад: лазер (англ. laser, що є скороченням, яке складається з перших букв виразу light amplication by stimulated emission of radiation "підсилення світла за допомогою індукованого випромінювання")

Калькування (від фр. calque "копія") - копіювання іншомовного слова за допомогою свого, незапозиченого матеріалу; поморфемний переклад іншомовного слова.

За калькування переймаються лише значення іншомовного слова та його структура, але не його матеріальний експонент. Так, наприклад, укр. «Недолік» є калькою рос. недочет, «самовизначення» - калькою самоопределение.

Історична лексикологія та етимологія

Історична лексикологія - розділ мовознавства, який вивчає історію лексичного складу мови - його формування й розвиток, історію слів та їх значень, зміни в різних групах слів.

З історичною лексикологією тісно пов'язана етимологія.

Етимологія (від гр. *etymon* "істина" і *logos* "наука") - розділ мовознавства, який вивчає походження слів.

Слово етимологія вживається також у значенні "походження слова". Від наукової потрібно відрізнити народну етимологію.

Народна (побутова) етимологія - етимологізування за першим випадковим співзвуччям, без врахування фонетичних законів, способів переходу значень, морфемного складу та його змін і переосмислення невідомого (незрозумілого) чи маловідомого слова за випадковою подібністю з відомим і зрозумілим, що призводить до хибного встановлення внутрішньої форми

Дякую за увагу!